

FRAGMENT TIL ET EWALD-PORTRÆT

AV

LOUIS E. GRANDJEAN

Det er en begrænset periode av Johannes Ewalds liv, som hermed gøres til genstand for en undersøgelse, perioden hvor han opholdt sig i Rungsted i årene 1773-1775 og de to perioder, som går umiddelbart foran og efter Rungsted opholdet, forspillet og efterspillet.

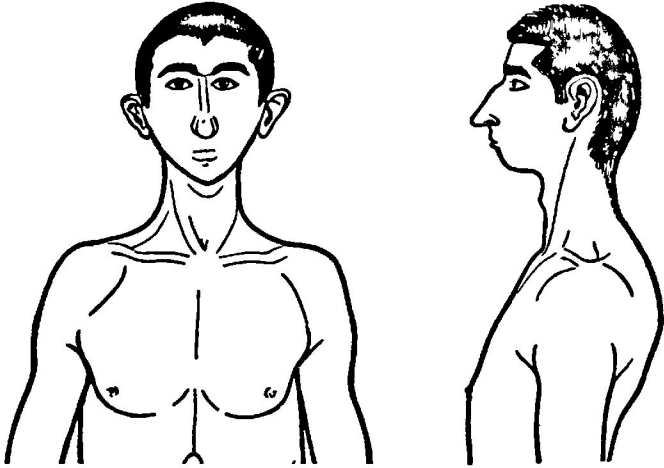
Det er ikke tilsigtet at give et portræt av Ewald, højest kan der være tale om en beretning av visse sider av hans personlighed, som trådte tydeligst frem under den omhandlede periode, men „mennesket som helhed“, som man idag lægger vægten på – og ganske med rette – kan ikke bringes til veje for Ewalds vedkommende. Vi kan nå frem til at opfatte hans konstitutionstype i det væsentlige, men selv her ved vi fra amerikaneren WM. SHELDONS undersøgelser, at de tre hovedtyper ustandselig findes blandet, hvilket maner til forsigtighed.

Et portræt, skrev TH. A. MÜLLER i sin bog Holbergportræter, er jo ikke andet end en beretning om, hvorledes et menneske har set ud. Maleriet, tegningen og stikket er i modsætning til fotografiets rent objektive, men også hårdt mekaniske gengivelse i høj grad subjektive i deres opfattelse. Kunstnernes opfattelse av en person er ubevidst farvet av kunstnernes personlighed og av tiden, således at den portræterede kun når til os gennem et medium.

HOLCK COLDING har i „Den lille Portrætkunst“ så rigtigt fremhævet, at portrætkunst i egentlig forstand er et sjældent fænomen, som hos udøveren forudsætter *psykologiske evner*. Selv digterkunstens bidrag til portrættering av forlængst avdøde ligger uvægerligt under de samme love. Heller ikke selvbiografierne danner undtagelse, deres subjektivitet er lige så fremherskende, man udleverer simpelthen ikke sig selv længere end dertil, hvor man just ønsker det, og i reglen er det man udleverer præget av trangen til selvforsvar. Måske kan eftertiden i begrænset omfang forstå mere av den portræterede ved det

han ikke har sagt eller ved det, han har gjort ud fra underbevidste tilskyndelser, men mulighederne for fejlslutninger er store.

Selv for at skabe objektive dele av et portræt, der kan blive en hjælp til belysning av mennesket som helhed, må man have særlige

Wienerpsykiateren Kretschmers asteniske eller leptosome type med ansigtets „forkortede ægform“ set forfra og „vinkelprofil“ set fra siden.

forudsætninger eller, som professor HJALMAR HELWEG i sin bog om sjælelige mekanismer har sagt det, formå at trænge ind i den portræteredes væsen, „sætte os ind i, gå ind i hans tankegang“ ved en psykologisk proces, hvorved vor egen tankegang omformes, så at den kommer til at ligne den andens, kommer til at bevæge sig ad lignende baner. Det er svært! Helweg mener, at det kan lade sig gøre, men at det er forbeholdt mennesker, som besidder så stor evne til at forstå andre, at de helt kan tilegne sig deres tankegang.

De store krav til biograferingen, portræteringen har fået mig til at begrænse min opgave, som jeg har stillet den, og jeg føler, at jeg ingenlunde har forstået alt, men formentlig kun en del, som ligger mig selv nærmest og som jeg derfor har haft særlige forudsætninger for at forstå.

Når jeg er nået til det resultat, at Ewald var psykopath – eller om man hellere vil: karakterneurotiker – så er der al grund til på forhånd at fremsætte nogle bemærkninger om psykopathi, al den stund begreberne kriminalitet og psykopathi i vore dage sammenblandes ja endog ofte anses som noget identisk som overlæge POUL

J. REITER skriver i sin bog om psykopather. Erfarer man, at en person betegnes som psykopath, underforstår man som noget selvfølgelig, at han er bærer av forbryderiske anlæg. Dette er ganske vrangt, forbrydelse er et sociologisk fænomen mens psykopathi er et biologisk.

Ewald set forfra på Erik Pauelsens oljemaleri og fra siden på J. F. Clemens tegning. Ægformen og vinkelprofilen peger umiskendeligt i retning av den asteniske type.

Betegnelsen psykopath er ingenlunde en i den offentlige mening vanærende glose. Mange psykopather, skønt fyldt av disharmonier og sjælelige konflikter, er højest værdifulde medlemmer i samfundet t. ex. som kunstnere, opfindere o. lgn.

Psykopathien er ingen sygdomstilstand men en udviklingsabnormalitet indenfor det karaktermæssige, den er medfødt og arveligt betinget. På Ewalds tid var begrebet ukendt, og de der tog sig på at retlede og udøve myndighed over ham bevægede sig i ukendte egne og måtte naturligvis fejle, fejle meget væsentlig endda. Man satte ind med kristelig sjælesorg overfor Ewald, den sjælesorg, der tager sigte på „mennesket i dets relation til Gud“ som biskop FUGLSANG DAMGAARD udtrykker det i sin bog om skriftemålet, mens nutidens mentalhygiejne tager sigte på mennesket som helhed.

Det er højest sandsynligt, at den fremgangsmåde, man anvendte overfor Ewald bibragte ham en massiv skyldfølelse, der i kraft av sin styrke blev neuroseskabende.

Hvis vi med GEORG NYGAARD i „Ewald Portræter“ (Fra Arkiv og Musæum 1918) studerer de mest realistiske fremstillinger av Ewald

må vi vel medgive, at han havde store øjne, høj pande, udfaldende underlæbe og en vis slaphed i hagepartiet, så at vi får den typiske vinkelprofil og en face den såkaldte forkortede ægform, som karakteriserer Kretschmers astheniske eller leptosome type eller Sheldons nervemenneske. Der er her kun talt om fysiognomiske træk, Ewalds legemsbygning kan have vist drag av de andre konstitutionstyper. Men så meget tør vi vel antage, at det neurotiske hos Ewald både var resultat av arv og milieu. Milieuets påvirkning vil blive omtalt i det følgende.

FORSPILLET

Der er et tungt tragisk forspil til Ewalds tvungne overførelse til Rungsted Kro instrumenteret av en katastrofes triste toner. Man må derfor indlytte sig til dette forspils akkorder for at kunne forstå og fatte den tveklang i Ewalds digteriske symfonier, der på samme tid høres som legende lyst og klagende kummer. Udefra stemte Rungstedts lyksaligheder digterens sind lystigt og lyst, men indefra gjorde skyldfølelse og syndsfornemmelse hans sang dunkel og dyster. Ewalds så mærkeligt stemte sproglige lydkunst dirrede gennem hans eget tvesind.

Ingen har vel bedre end professor HANS BRIX beskrevet den skæbnesvangre periode i Ewalds tilværelse, som ligger umiddelbart foran hans overførelse til Rungsted. En anseelig række arbejder var kommet fra hans hånd i hele tiden fra 1769 til 1772 og det på trods av hans gigtsygdøm, som udbrød i 1770, det samme år, da han faldt med hesten mod en træstamme under sit ophold på Rygaard i Gentofte, og som vistnok gav ham en let haltende gang. Han var da kun 27 år gammel. Man har gættet på, at det var tyfus Ewald lå dødssyg av i Prag 1760; undertiden efterlader tyfus svækkelse navnlig i nervesystemet.

JOHAN HEINRICH SCHÖNHEYDER (1744–1831) var Ewalds læge og var 1770 blevet læge ved plejestiftelsen (Frederiks Hospital). Om sjælelige lidelser har Schönheyder vel haft nogen viden, siden han også 1773 blev læge ved Sct. Hans Hospital, der 1769 var flyttet tilbage til Ladegaarden. Han var ifl. HELWEG (Sindsygeværnsnets Udvikling i Danmark) en erfaren, forsigtig og pålidelig mand ja anses som højtbevaget.

Men også kirurgen NIKOLAJ HINTZE (1740–1807) havde været Ewalds læge. Han havde taget kirurgisk examen 1771 og praktiserede

i København fra 1771. Han blev senere regimentsfeltskær i København 1776–1787.

At det var Schonheyder, der behandlede Ewald, da han blev indlagt på Frederiks Hospital, véd vi. Dr. med. EGILL SNORRASON har forøvrigt meddelt mig, at der er givet vrang oplysninger om dette hospitalsophold. Ifl. hospitalets anmeldelsesprotocol lbr. nr. 1665/70 blev „Johannes Ewald, studiosus, betaler 4 rdl. ugentlig, anmeldt kl. 6 fmd. den 30 oktober 1770“. „Indtagen den 2 november journalnummer 1276.“ Professor RUBOW og professor Hans Brix har opgivet, at Ewald blev indlagt 29.10.1769 og LOUIS BOBÉ 29.10.1770. Efter en slem nat blev Ewald anmeldt kl. 6 om morgenen den 30 oktober 1770 men blev altså først indlagt den 2 november. Ifl. sygeprotocollen ses det at det var kl. 6 om aftenen. „Frisk kl. 7 aften den 28. december 1770.“

Ewalds journal er bortkommet på Landsarkivet med hele årgangen. Vi véd ikke, hvilken form av gift han led under. Den kroniske leddegigt synes først beskrevet omkring 1800, men han *kan* have haft gigtfeber. Imidlertid har dr. Snorrason meddelt mig, at Ewald snarere har haft enten tuberculose med påfølgende spredning til rygøjlen og bughulen eller spondylarthritis ankylopoëtica, hvorpå den krumme ryg ville passe, mens vattersoten mere peger mod tuberculosen. Ingen av formodningerne kan verificeres hverken ad litterær eller ikonografisk vej, da den foroverbøjede stilling kun peger mod en av de her nævnte lidelser. En skeletundersøgelse vil mulig kunne give det rette svar.

Men trods sin gigtlidelse, trods hofteskaden fra rideuheldet og trods en vis astheni fortsatte Ewald det meget letsindige liv, han havde ført. Ewald har selv dateret sin alkoholismes begyndelse til 1764, det år Arendse Huulegaard blev gift, og Ewald så sig forladt. Tiden, forholdene og milieuet så i Ewald en lasteful synder, der havde slået sig på flasken, og udfra den betragtning blev forholdsreglerne imod ham truffet. Idag vil vi selvklart ikke dømme de mennesker, der dømte Ewald, skønt vi er helt på det rene med, at alkoholisten er et sygt menneske, som skal under psykiatrisk behandling. Dengang besad man ikke nutidens viden.

Sygdom, drik, optøjer, elskovsventyr, venners omgang og digterisk frembringelse, siger Hans Brix, det var Ewalds liv i disse år umiddelbart inden han kom til Rungsted. Og Brix tilføjer, at ved nytårstid 1773 synes digterens forhold at nærme sig en katastrofe.

Brix har selvklart ikke kunnet avstå fra at stille det spørgsmål:

hvem kan beskrive Ewalds karakter? og samtidig forsøge at besvare det efter dog først at have erklæret, at den ikke lader sig avgøre med en formel. Han nøjes derfor med at påvise Ewalds højt sammensatte natur og tilføjer, at han i alting var overdreven, hvad der skyldtes hans overfølsomme natur, der var på grænsen av det unormale. Karakteristiken er sober og sand og klarer også i det væsentlige problemerne om ham i disse år. Hvad hans natur angår er påpegnin-gen av det overfølsomme jo allerede en påvisning av det neurotiske, men karakteren har vi jo ikke fået belyst. Heftig og ildfuld som han var, måtte kvinder gøre et stærkt indtryk på ham, og overfølsomheden skabte sikkert en heftig nydelsestrang. Det er fint opfattet av Brix, når han siger, at der samtidig inde i Ewalds bryst klang den sorgens tone, som var hans eget væsens underklang.

Det er derimod en højt ejendommelig opfattelse av Ewald, som kommer til orde hos pastor AAGE DAHL, der omtaler ham som mode-rens „uværdige og upålidelig søn, der ikke er langt fra at blive gjort til en helgen, mens sandheden er, at der skal ledes langt omkring i historien for at finde mage til pjalt og ukærligt væsen“. Det er med denne baggrund, at det vist må anses for tvingende nødvendigt ikke at vige tilbage for det, Brix gjorde, at kendetegne Ewald ved en formel, selvom det skal indrømmes på forhånd, at formlen ikke giver mennesket som helhed. Formlen er den, at Ewald var psykopath. Der foreligger flere inddelinger av psykopathien, og en av de mest anvendte er Wiener psykiateren KURT SCHNEIDERS. Efter Schneiders inddeling ville det nok ligge nærmest at henføre Ewald til *de holdnings-løse hyperthyme*. Den græske betegnelse hyperthym betegner noget i retning av overmål av selvfølelse, fuld stemning og levefornemmelse, en hyperthym er en person, der i enhver henseende er „lidt for højt oppe“ som overlæge Reiter siger, en person, der er letbevægelig, selvfølende og foretagsom og udpræget stemningsmenneske. Er den hyperthyme tillige holdningsløs bliver de i deres sangvinisme *svage karakterer*, der, om de kommer i dårligt selskab, som netop Ewald tit gjorde, let lader sig påvirke, og havner de i en vanskelig situation, søger de den letteste udvej uden at tænke på følgerne.

Hvis man nu er tilbøjelig til at betragte Ewald som psykopath, så må man rigtignok med IB OSTENFELD fremhæve, at en psykopath ikke er og bliver en sådan, bare fordi han er et ufærdigt menneske. Psykopathens sind har mange *ubructe muligheder*, som slet ikke er blevet prøvet, allerede fordi han ikke selv har troet på dem! Personlig tror jeg, at mangt et uharmonisk menneskes sind gennem oplevelser

og klogt udnyttede erfaringer i den sidste ende kan blive en disciplineret og styrket personlighed. Vi vil da også for Ewalds vedkommende se, at en sådan udvikling foregik med ham.

Den mentalhygiejniske bedømmelse, som lægger avgørende vægt på konstitutionstypen, kommer logisk til at skubbe temperament og instinkter alt for meget i forgrunden, men det er netop så lykkeligt, at disse – i hvert fald efter nogle psykiateres opfattelse – muligvis er de mindst konstante i mennesket som helhed. Ganske prisgivet vort temperament er vi ikke, Ewalds tilfælde er interessant, just fordi det beviser dette.

Brix har med indfølelse forståelse nævnet Ewalds sælsomste nydelse: smertens vellyst. Den kan lyde som et paradox, men i psykiatrien kender man disse tilstande, der ved deres fylde og vellyst virker med – for at tale med digterne – inspirationens tryllekraft t. ex. den helt fantastiske overgang fra melankoli eller depression til normal uhæmmet tilstand eller til en let forhøjet, manisk livsfølelse. Der følger med denne vidunderlige overgang i hvert fald for religiøse mennesker en følelse af næsten et mirakel, en nåde, som disse mennesker tillægger Gud. Den er dog ganske psykologisk forklarlig. Ib Ostenfeld har beskrevet den i „Den lange Pilgrimsrejse“.

Ewald må ofte have følt disse overgange, der gav ham digterisk inspiration av stor fylde, så forskellig fra den videnskabelige inspiration, der ejer tålmod til at avvente alle de nøgne facts fremskaffelse. Den kunstneriske inspiration griber intuitivt helheden, den lange linje, perspektivet og skaber det digteriske billede, som tilfredsstiller sindets indre uro, sjælen får ro i billedet. Sådan virkede disse overgange på Ewald. Brix har peget derpå ved at omtale Ewalds mystisk brændende glæde. Hans fortvivlelsens lyrik er identisk med det psykopatiske sinds søgende drag efter sin egen stabiliserende mulighed, som just Ewald fandt i digtningen. Gennem sin inspirerede kunst dykkede Ewald ned i livet som totaltilstand og nåede sikkert også delvist til at anskue sig selv som en helhed. Kunstneren får skænket den mulighed at leve sig ud, at aktivere sig selv med alle sine muligheder. På det artistiske plan, selvom det på eengang er uvirkeligt og virkeligt og på samme tid sandt og falskt, oplever digteren de kontaktnflader, som selve livet nægtede ham.

Men vi vender tilbage til Brix, som holder på, at der forud for 1773, da Ewald kom til Rungsted, gik en krise i hans liv. Hvori denne krise har bestået, får vi sikkert aldrig at vide, men den må have været av en sådan art, at han har fået kniven sat på struben av moderens

sjælesørger, pastor SCHÖNHEYDER, en broder til lægen, og som fra dette øjeblik også blev Ewalds sjælesørger.

Det kan aldrig blive andet end en konstrueret forklaring, som kan gives. Ewald var en slet økonom, en dårlig administrator, som smed om sig med penge, når han modtog honorarer og derfor hurtigt var læns. Formodentlig stillede han da hos sin moder for at få subsidier. Hun, der gennem længere tid havde støttet ham, skønt hun udmærket vidste besked med hans levevis, har vel sluttelig meldt pas. Man kan gisne på, at Ewald i skuffelse og vrede har kastet sin moder den bebrejdelse lige i ansigtet, at han, sønnen, ikke var avlet af faderen, men af borgmester JOHANNES VALEUR. Der er fuld enighed om, at både moder og søn kendte anklagen, og at moderen vidste, at sønnen troede på den. Det er vel dette pastor Dahl mener med „at der bliver en uovervindelig antipathi mellem moder og søn“.

Enten nu denne anklage er sand eller ej, enten moderens ungdomsliv mindede om sønnens aktuelle eller ej, spørgsmål som i og for sig har liden relevans i forbindelse med moderens og pastor Schönheyders kommende store og dramatiske experiment, så synes det psykologisk forståeligt, at en oprivende og hidsig scene om emnet må have været nok til at frembringe den krise, som tvang Ewald i knæ, et sådant opgør måtte blive selve katastrofen.

Efter det katastrofale opgør tyr moderen til sin sjælesørger, der synes at have været parat til at blande sig i opgøret og villig til at søge en modus vivendi, hvorefter moder og søn kan avreagere, moderen få fred, og sønnen hjælpes til en avvænnning.

Men Schönheyder gik langt videre.

SJÆLESØRGEREN I ARBEJDE

JOHAN CHRISTIAN SCHÖNHEYDER (1742–1803), var kun 1 år ældre end Ewald og havde 1760, to år før Ewald gjorde det, taget teologisk attestats, han blev 1771 sognepræst ved Trinitatis kirke i København. Det var således en 31årig ung præst, som i det tidlige forår 1773 kom til at gribe ind i Ewalds liv på en særdeles avgørende måde.

Den norske psykolog INGJALD NISSEN har i sin bog *Psykopaternes diktatur* peget på de muligheder for helbredelse af psykopati, som findes i Christendommen udfra dennes disciplinerende og styrkende principper, og det er derfor ikke lidt spændende at følge det experiment, som pastor Schönheyder udførte med Ewald for omtrent 200 år siden.

Det er måske det grusomste psykologiske experiment, vi kender til i dette land, men eftersom det endte med Ewalds fulde afklaring under en mere eller mindre sand religiøs exstase, har det leveret fuldgyldigt bevis for Ingjald Nissens påstand. Pastor Schönheyder savnede selvklaart lægelig indsigt, hvad der gjorde forsøget så voveligt, men man tør vel antage, at han i det mindste har berådet sig med sin broder, der havde været Ewalds læge i 1770. Nogen betryggelse var dette naturligvis ikke, al den stund psykiatrisk viden dengang var minimal.

Ewald, der som nævnt tog teologisk attestats i 1762, havde slet ikke haft planer om et præsteembede, man antager at hans lyst gik i retning av universitetsarbejde eller til digterloddet. Men bortset herfra ser vi altså Ewald aldeles fortrolig med alle teologiske og religiøse problemer, så at man kan sige, at han var ganske moden for sjælesørgerens gerning næsten som svampen, der opsuger vædsken.

Man tør sikkert følge professor POUL RUBOWS opfattelse, i Dansk Biografisk Lexicon, at udadtil formindskedes Ewalds anseelse næppe kendeligt trods skandalerne omkring hans person, også på hin tid gav man en kunstner et temmeligt langt løbetøj. Det var indadtil, familiedramaet udspillede sig, og Rubow luder også til den antagelse, at krisen stod i sammenhæng med moderens person.

Da krisen sætter ind i januar/februar 1773 er Ewald 30 år gammel, og Schönheyder har vel med relativ lethed kunnet foreholde Ewald, at det var skamfuldt, at han endnu ikke kunne forsørge sig selv og måtte ty til sin moder for livets opretholdelse. Havde Ewald været husholderisk, havde han måske endda kunnet klare sig eller moderens hjælp var blevet meget ringe. Det er næsten en psykologisk nødvendighed at tænke sig, at Ewald ligefrem på løgnagtig eller måske endda direkte bedragerisk måde har fralokket moderen subsidier, sådant sker jo netop, når forfaldne personer vil skaffe sig i besiddelse av penge til alkohol eller narkotika. Der er altså intet fantastisk i denne teori, som i hvert fald ville spille moderen og Schönheyder stærke kort i hænde.

Schönheyder må have fået Ewald til at indrømme sin brøde ved skriftemål, confessio, og ved sin bekendelse av skyld, har han følt en lettelse for indre pinefulde spændinger, men Ewald må også avgjort have haft tillid til Schönheyder og følt, at denne virkelig interesserede sig levende for hans konflikt og livshistorie. Allerede her har Schönheyder ydet et stykke værdifuldt psykoterapi. Men man må vistnok forestille sig, at Schönheyder er gået videre og har anvendt *suggestion* overfor Ewald og kvalt enhver kritisk rationel

motivdannelse for sin adfærd, således at Schönheyder er kommet til at indtage den plads i Ewalds personlighed, som ellers tilkommer super-ego'et. Denne form for katathym påvirkning har jo til formål at skabe en adfærdsforestilling, som nået til en vis styrke har evnen til at realisere sig. I denne tilstand har vel Ewald avlagt et helligt løfte om at forbedre sig, at forføje sig bort fra hovedstaden og lade moderen være i fred og at gå ind for en avvænningskur. Schönheyder har på sin side gjort det personlige offer at tilbyde sig som hans formynder, der administrerede Ewalds penge og den nødtørftige hjælp, som moderen i hvert fald i begyndelsen måtte tilsige, og som ligeledes i begyndelsen kunne være den neutrale mellemmand mellem moder og søn.

Man vil måske være tilbøjelig til at antage, at Ewald kan have følt sig overrumplet, da han kort efter opdagede, at han virkelig var under administration, ja at man endog i Rungsted åbnede de til ham ankommende breve for at udspionere, om der sendtes ham penge. Senere truede Schönheyder endog Ewald med total umyndiggørelse og indespærring på en lemmeanstalt. Han kan kun have gjort dette i kraft af en ganske klar aftale eller på baggrund af noget meget graverende.

Det er imidlertid slet ikke ydre rent praktiske juridiske ting, som her har den egentlige interesse. Det er måden, hvorpå dette „frivillige“ eller avtvungne forlig er kommet i stand, som kræver opmærksomhed. Og her må man med rette anskue forholdet sådan, at forliget er indgået med sjælesørgeren, som helt har underlagt det religiøse motiver, og som må have vakt en massiv skyldfølelse i Ewalds forpinte og splittede sind. WM. JAMES har jo netop igennem sine studier i sygelig psykologi klargjort, at det ekstraordinære, det patologiske i tilstandene betyder, at der er sjælelige muligheder af særlig art til stede og da især i religiøs retning.

Og ser vi betingelserne fra Ewalds side, så var de måske i øjeblikket ikke så uacceptable for ham. I foråret 1770 – altså tre år tidligere – da Ewald første gang plagedes af sin gigt, modtog han TORSEL BADENS smukke tilbud om at flytte ud til Rygaard ude ved Bernstorffsvejen. Og her var det jo gået fortrinligt. Broderen til Rygaards ejer JACOB BADEN erklærede, at Ewald boede på Rygaard et helt år „uden svir og brændevin og var et skikkeligt menneske“. Ewald befandt sig godt derude trods sin avholdenhed og var produktiv. Denne erfaring har vel gjort ham fortrøstningsfuld med hensyn til et nyt landophold og giver en rimelig forklaring på, at han uden

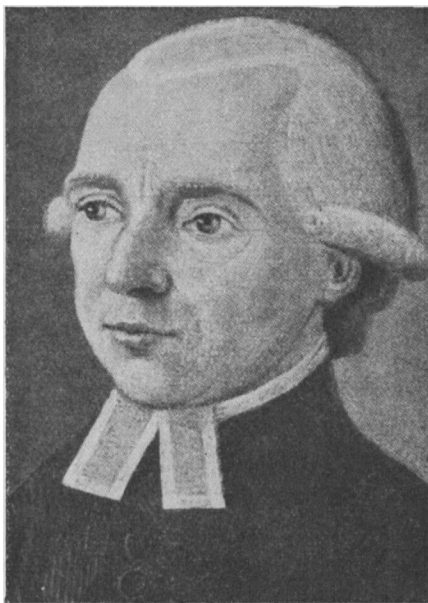
sværdslag kapitulerede overfor moderen og Schönheyder, så meget mere som han næppe havde drømt om, at forvisningen skulle blive årelang. På Rygaard var Ewald imidlertid en fri mand, i Rungsted blev han derimod nærmest en fange.

Vi vil ikke dømme Schönheyder, men hans fremgangsmåde kaster virkelig et skær av noget kvaksalverisk over hans psykoterapi, han ordinerede en moralsk kur uden enhver lægelig indikation. Og man kan næsten komme til at ryste ved tanken om, at dette experiment skulle udføres – *på en kro!*

BJØRN KORNERUP har i Dansk Biografisk Lexicon betegnet Schönheyder som menneskelig set av en human og retskaffen karakter. Kornerup synes, at S. i forhold til Ewald efter evne har stræbt efter at være denne til hjælp og støtte – men han har i sin karakterfaste, fantasiløse og ikke meget smidige personlighed ikke ejet tilstrækkelige forudsætninger for at lodde dybderne i en ildfuld digtersjæl. Heri må man være enig med tilføjelsen av, at S. jo heller ikke forstod Ewalds sygelige tilstand.

HANS BRIX har helt bedømt Schönheyder efter resultatet. Sandheden er den, siger professoren, at der blev gjort for Ewald, netop hvad der skulle gøres: præsten tog fat, hvor han kunne få tag i ham uden hensyn til, om det gjorde ondt, og trak den druknende ind i båden. En billig dom av en litteraturhistoriker, der bare har sans for det æstetiske, hvis man ikke vil kalde dommen grusom!

LOUIS BOBÉ opretholder de ældre biografers stærke fordømmelse av S., hvis ærlighed og redelighed, der ville Ewald det godt, dog ikke benægtes. Men Bobé har betegnet S. som en doktrinær, myndig og selvgod prælat, uklar og kejtet som skribent og av naturen tillige en ubehersket koleriker, som i Ewald iøvrigt kun så den havarerede

Dr. theol. Joh. Chr. Schönheyder.
Maleri i sin tid hos admiralinde Duntzfelt,
f. Schönheyder, † 1913.

teolog, hvem han var sat til at hovmesterere. I det berygtede juleaftensbrev frakendte S. jo Ewald al menneskeværd og angreb hans digteriske ære.

Det er sandt, at denne rabiate præst og sjælesørger, som tog digteren Johannes Ewald ved kraven og oversprang hele psykopatproblemet, simpelthen dikterede Ewald: følg Guds vilje, som JEG anviser Dig den. Schönheyder havde den gode vilje, men han var uheldig i måden, hvorpå han udførte sin opgave, derom kan man sikkert enes, men om ikke han havde taget sig av Ewald, hvad var der da blevet av ham? Vi må tilgive Schönheyder alle de bristende forudsætninger, hvor rystede vi end fra en mentalhygiejnisk synsvinkel kan være over alt det, der skete med Ewald.

Valget av Rungsted Kro som Ewalds refugium var vel det værste. Med hensyn til drikkeriet skal det netop være de hyperthyme psykopather, som bliver selskabsdrankere, og især de holdningsløse, der bliver virkelig forfaldne. Det er selvkært så lige til: det, de vil, er at opnå en tilstand av velvære, og dette ønske fremkommer under livets bitre modgang og hårde genvordigheder, hvorav uheld i kærlighed næsten er et klassisk eksempel. De søger flugten fra den skrappe virkelighed over i rusens lette drømmerige. Det var, hvad Ewald gjorde.

Men midt i trængslerne skar det psykopatiske i Ewalds karakter dog igennem og medvirkede ved hans genis udfoldelse. Den særlige eller overlegne begavelse får nemlig en extra udfoldelseschance gennem det psykopatiske. Schönheyder satte altså ham selv uavvidende visse sjælelige mekanismer igang hos Ewald, fra det øjeblik han kom til Rungsted.

RUNGSTEDS LYKSALIGHEDER

I „Fra Frederiksborg Amt“ årbog 1951 har jeg gjort rede for det Rungsted, som Ewald lærte at kende og for forholdene på kroen i det halvtredje år, Ewald boede der og i den under kroen henlagte fiskerhytte, hvis ene fæster antagelig gjorde arbejde i krohaven. Det meget skønne digt om Rungsteds lyksaligheder viser hen til egnens idyl især i vårens tid, men der er ikke tvivl om, at der ingenlunde kom lyksalighed i digterens eget sind bortset fra enkelte perioder, hvor naturen og omgivelserne smilede til ham.

Fiskemester OLE JACOBSEN og hans familie, hustru og datter, var sikkert venlige og hjælpsomme overfor Ewald, men det kunne

ikke vare længe, inden digteren opdagede, at de var informerede om hans fortid, og at de ligefrem var i ledtog med Schönheyder, der gav dem ordre til at åbne Ewalds breve. Han må på samme tid have følt sig avsløret og udspioneret. Familien rapporterer til Schönheyder. Ewalds forhold til familien må have været rent konventionelt.

Efter det vilde liv, Ewald havde levet i København umiddelbart inden hans overflyttelse til Rungsted, må det have været ham en pine at skulle holde sig fra alkohol og fra kvinder. Sålænge han sad i Schönheyders stue og under direkte indflydelse av hans stærke personlighed, og sålænge han følte sig rekreeret ved den tidlige vår i Rungsted, hvortil han kom 17 marts 1773, kunne han sagtens klare sig. I maj samme år skriver han oden Rungstedes Lyksaligheder, hvori den stedlige natur prises næsten extatisk. Men hen på sommeren kommer der andre toner frem, da han digter til datteren i kroen, jomfru ANNA HEDEVIG JACOBSEN:

Lær min bange sjæl fornemme
 glimt av vårens tabte lyst!
 Byd at Zephyrs kælne stemme
 hvisler glæde til mit bryst.
 Tal til stormen, at den tier,
 dæmp dens røst min Hedevig,
 da skal høje harmonier
 prise himmelen og Dig.

Allerede så kort efter er han trist over tabet av vårens lyst, han har ingen glæde i sit bryst, og blæst og storm generer ham dels i at indtage sin kære plads på kirkehøjen bag i kroens have og dels hans helbred, fordi gigten melder sig i blæsende vejrlig. Efteråret og vinteren har været drøj for ham, og vi kender et brev av 6 februar 1774 fra Ewald til vennen P. M. SPENDRUP, hvori det hedder:

„Jeg vil sige, at jeg skriver dette under den mest rasende smærte. Jeg har ild, fortærende ild i alle mine ben.“

og det varer ved endnu 28 marts s. å., da har skriver til Spendrup:

„Imidlertid er jeg syg, min broder, meget syg.“

Men atter ved forårets komme har piben fået en anden lyd, thi i brev av 4 maj 1774 erklærer han overgivent:

„Egnen herude er nu et sandt paradís.“

Det er jo netop sagen, at for Ewald er Rungsted Lyksaligheder i det højeste sommerhalvårets yndige og varme tid. Den strandstue, han boede i på kroen havde mange fag vinduer med engelske skyde-

ruder og glasdør ud mod strandsiden, en kakkelovn, som skulle opvarme flere rum på een gang. Derfor kunne han ikke som gigt-patient opholde sig her og måtte ty til opholdet i den lune fiskerhytte. Det er ejendommeligt nok, at EILER NYSTRØM har kunnet oplyse i Fortid og Nutid 1916, at der også på Rygaard var engelske vinduer, thi de var vel årsagen til, at Ewald om efteråret måtte drage til byen og lade sig indlægge på Frederiks Hospital på grund av sin gigt. Træk fra engelske vinduer er velkendt og ulidelig for gigtsvage.

Og nu ruller mellemspillet frem for den ulykkelige Ewald.

Ingen vil tilvisse forlange, at familien Jacobsen skulle have haft færdigheder i retning av at trøste og opbygge den ulykkelige Ewald, som vel snart fandt sig i en desperat situation, de var jo tilmed bundne kontraktlig til at holde Ewald fra alkohol og holde et skarpt øje med ham. Hvad gør en isoleret i en sådan situation? finder sig en forbundsfælle. Og det var, hvad Ewald gjorde. På kroen tjente kun en bryggersvend, der passede brændevinskedlen, og en kælderpige, der passede opvartningen. Jeg har andetsteds udkastet den formodning, at kælderpigens var en 23 årig BIRTHE OLSDATTER. Jeg tager mig den frihed at betegne kælderpigens ved Birthe, endskønt beviset ikke er ført.

Birthe var kælderpige, hun havde adgang til spiritus og hun færdedes umiddelbart omkring den ensomme digter, der jo som bekendt var en elsker av kvindelig ynde. Der er vidnesbyrd om, at hun var en fattig træskotøs, en bondeskønhed, selv kalder Ewald hende ved nytårstid 1775: Kom da, min Hebe, kom min elskværdige Juliane med Dine blå smægtende øjne og fyld mit bæger. Det skal nok passe, at hun var den i kroen, som følte dybest med Ewald og i uforstandig medlidenhed blev hun den, som bragte ham alkohol, og som vi véd, blev forholdet hurtigt intimt. Når den stakkels Ewald tumlede i sin seng om natten med sine gigtsmærter, var hun den, der bragte ham varme. Det var hende, som på sin primitive måde skænkede Ewald nøjagtigt, hvad han sjæleligt og legemligt behøvede under de for ham så utålelige kår. Derfor var det også, at Ewald i dybeste taknemmelighed ønskede at ægte hende, selv efter at han var flyttet bort fra kroen på grund av det opdagede forhold. Når Ewald kaldte hende en skalkagtig bondepige, må det betyde gavtyveagtig og vel i relation til herskabet på kroen, fordi hun var i ledtog med Ewald på sin fordækte måde.

Man har haft så ondt av dette, skønt intet var naturligare, end at Ewald faldt i armene på Birthe. Hvordan kunne Schönheyder tro, at Ewald kunne leve i cølibat i Rungsted?

Ewald havde i Pebersvendene skrevet om et medlidende fruentimmer, der bekymrer sig om de mindste omstændigheder . . . om han ligger godt, om hans kammer er varmt. Hun gør sig en fornøjelse av at pusle om ham. Alt dette passer på Birthe, der vel forsøgte at skaffe varme i strandstuen på kroen og som om natten puslede om den gigtplagede Ewald. Også ordene i Philets forslag om pebersvendene passer på Birthe, når de lyder således om kvinden, at hun er skabt til at være en godgørende engel på jorden, hvis natur det er at trøste kummer, at tage deel i smerter, at sysselsætte sig med at lindre vore svagheder, at bære over med os i sygdomme.

Den strixe Schönheyder sad i København, men om sig havde Ewald i Rungsted Birthe som godgørende engel i al hans kummer. Det er denne situation, Ewald digter om i lejlighedsverset „til L og F“ i 1773:

Den skønneste blandt alle vårens dage
er mod et smil av en elskværdig mage
en vinternat.
Og mod den ild, som dyd og elskov tænder,
og mod den ild, hvorav Dit hjærte brænder
er solen mat!

Men lige så dybt taknemmelig Ewald var overfor Birthe lige så mærkelig er hans følelseskulde, når han udbryder:

Mig har krigslyd og vinen og elskov altid mægtig fortryllet men aldrig fyldt med sang. Dine rødmende druer, Mosel, og Øresunds blussende piger kryster jeg tavs.

og i fortalen til samlede skrifter siger:

Når jeg undertiden har forsøgt at skildre enten selskabeligheds eller elskovs eller en blomstrende egns eller slige genstandes smilende vellyster, da har jeg ikke vidst det selv, førend jeg fandt min tone klagende.

Nej, det var jo sagen, at der hvor Ewald var i situationen, i øjeblikket, der var hans tanker ikke, det fremgår så tydeligt av hans digt „Da jeg var syg“ skrevet i 1770 og hvori det hedder:

Ak, når min andagt, når min bøn er varm,
når jeg opløftet højt i nådens arm
udbreder Gud og føler himlisk lyst
hvi kommer da Dorine til mit bryst?

Og når jeg fandt den rene kærlighed,
den ild, som ingen viis tør rødme ved,
hvi river da en tanke av Homer
min sjæl fra den Helene, som jeg ser?

Vi må alligevel konstatere, at trods det fortvivlende i, at Birthe bragte Ewald den alkohol, som han skulle vænnes fra, så måtte hun rent menneskeligt og mentalhygiejnisk have haft en næsten umålelig betydning for den stakkels digter i hans isolation og kvide. Uden hendes menneskelige varme, havde Ewald næppe formået at være så produktiv, som han var i Rungsted.

Længe var man, meget længe om at opdage forholdet mellem Ewald og Birthe, og næppe nogen anede, at forholdet havde fået følger. Men da det blev opdaget, var Schönheyders reaktion også givet: Ewald måtte øjeblikkelig bort fra Rungsted. Bort fra det sted, hvor han selv havde været med at anbringe ham, på en kro, hvor kælderpigen ikke var taget i ed, hvor rejsende faldt ind og sad over en grog og vel ofte inviterede Ewald til en drink, som blev modtaget, når han var ubevogtet.

Uendelig triste forekommer det mig, at disse 3 $\frac{1}{2}$ år i Rungsted var for Ewald, som i smug tullede brændevin i sig og av omstændighederne var tvunget til et samliv med Birthe, der åndeligt stod så langt under ham. At Ewald har haft en stærk kontaktrang er sikkert nok. Vi vil idag lægge ansvaret på Schönheyder, hvis disposition var intet mindre end tåbelig. Hele hans sjælesørgeriske plan var i grund og bund forfejlet; det Ewald trængte til mere end noget andet var ene og alene kærlighed, og den skænkede Birthe ham efter enfoldig evne, men Gud velsigne hende for den!

Den 1 oktober 1775 sluttede mellemspillet, Ewald blev vristet ud av Birthes arme og deporteret til Søbækshuset i Humlebæk. Han var ikke avvænnet, og han følte sig stærkt bundet til Birthe. Tre et halvt år var spildt på en forgæves avvænnings og havde bragt en ny komplikation: hans ægteskabsplan.

EFTERSPILLET

I det berygtede julebrev til Søbæk kalder Schönheyder Ewald for „en skryder, når han snakker om sine udveje til at opholde sig med sine arbejder“ og hvis Ewald ikke strax opgiver det av ham også i Søbækshuset fastholdte ønske om at ægte Birthe „så vil De til Deres

store og offentlige beskæmmelse, inden De venter det, få bundne hænder“. Trods ordenes tydelighed og brutalitet skriver Schönheyder længere nede i brevet: „Jeg vil ikke true Dem!“

Følgen blev, at Ewald med denne for os idag mystiske magt, hvormed Schönheyder var udrustet i så lang en årrække, blev aldeles sønderknust. Han føler sig og sin personlighed udslettet, hvad der fremgår av digtet „Æslet og Bonden“, hvori strofen

Tyranner er kun svage
og kan, endskønt de vil,
ej skabe større plage
end vi har kræfter til.

Kræfterne er ebbet ud, men for Ewald står Schönheyder som tyrannen, som under trussel og med den magt, han i 1773 er blevet forlenet med, tvang Ewald fra Rungsted og Birthe. At Ewald her har fået en psykisk insult er givet, at hans legemlige sygdom tillige er blevet forværret under det fortsatte drikkeri må medgives, således at det må antages, at han psykosomatisk var meget nedbrudt. En kraftløshed har overvældet ham, således at han i dybet av sin sjæl nu var modnet til av fri vilje at møde den Jesus Christus, som Schönheyder i samfulde 4 år har villet lede ham til. Digterisk produktion blusser op ind imellem, således fik Ewald skrevet syngespillet „Fiskerne“, hvori Birthe optræder og tillægges dobbeltbundede repliker. Men i foråret 1777 indtræder angeren med fuld styrke. Man sporer en dyb skyldfølelse av usund og neurotisk karakter, og som derfor virker frastødende. Hans religiøse digtning fra denne periode kulminerer i oden „Følelser ved den hellige nadver“, som han tilegner hans højærværdighed hr. dr. Schönheyder. Den er overspændt og direkte modbydelig. Brix har med stor skarpsindighed analyseret den. Den autoritære magtudøvelse havde avlet sit resultat: slavens blinde underkastelse. Den stærkt nedbrudte Ewald havde nu ikke længere hang til spiritus, og de religiøse digte har i forbindelse hermed formildet Schönheyder, der så avvænningskuren og Ewalds endelige omvendelse fuldbragte.

I slutningen av 1777 blev Ewald allernådigst ført tilbage til København; hans exil var til ende.

Alligevel var der under opholdet i Søbækshuset stadig en vis splittelse i Ewalds sind, som tydeligt kommer til orde i, hvad han skriver. Ved al kunstnerisk produktion vil en pludselig eller voldsom overgang til et dybt religiøst grundlag medføre visse konflikter, en

splittelse i selve det artistiske, som bedst skaber ud fra det forbigangne, det forlængst oplevede, mens det nye, aktuelle kræver prompte udtryk. Det virker forstyrrende ind. Jævnside med den religiøse digtning har da Brix også skarpsindigt påvist, hvorledes Ewald i Søbækshuset tillige digter over stoffet fra Rungsted, som fortsat inspirerer ham. I de religiøse digte glimrer ganske vist tekniken, men man tvivler om ægtheden i de nye følelser, der minder om mathed, og man læser de religiøse digte med en forunderlig smærte. Hvor fortiden derimod inspirerer Ewald sprudler den umiddelbare poesi.

At Hans Brix kan se på resultatet ud fra synsvinklen:

„Den barske sandhed var, at der trængte skrap lud til Johannes Ewalds hoved.“

forekommer mig uforstående og kynisk. Det skyldes vel, at Hans Brix betragter avvænningskuren som endt, „og han var frelst“. Andre vil mene, at Ewald simpelthen var knust.

Knust under et psykologisk experiment, der havde stillet aldeles urimelige krav til ham. I „De fremmede“ havde Ewald forklaret, hvad han vandede sig under: „en ti års bestandig god og bifald for-tjenende opførsel skal undertiden næppe kunne udslette den mishag og den mistillid, han har tilvejebragt på en dag. Jeg siger med flid: en bestandig god opførsel, thi man fordrer av ham, ligesom man i almindelighed fordrer av pønitenter *ulige mere end av andre*. Man vil ikke alene, at han skal gøre godt men han skal være uden fejl. Og den onde eller dårlige handling vil, når han begår den, på eengang bringe alle hans forrige fejltrin i erindring.“

Det bundfortvivlede digtfragment Aftenen henfører Brix til Ewalds sidste dage i Rungsted, da han står overfor adskillelsen fra Birthe, det har strofen:

I et grundløst mulm forsvinder
hvert et glimt, som trøster mig!
Medynksløse hvirvelvinde
døve mine klageskrig!

som er klageskriget over skilsmissen fra Birthe. I Søbækshuset flere år efter digter Ewald endnu ved smerten over det forhindrede ægteskab i oden Pønitenten:

Se, sagde jeg, bag denne glans
udbreder glæden sine hænder;
se det er bruddefaklers dans,
det er et køkkens ild, som brænder.

Ak, den svandt, og skræk og død
indeslutter mig på alle sider!
Det første trin er død, jeg glider,
jeg synker, avgrund, i Dit skød.

I andre digte fra denne tid ser man, at Rungsted perioden nu takket være erindringen, det varige minde om Birthes godhed mod ham, står for Ewald i et rosenrødt skær. Man erindrer altid poetisk. Og på denne måde reagerede Ewald overfor Schönheyders veto mod ægteskabet med Birthe. Ingen kan idag sige, om hun havde været ham uværdig, andet end ømhed og kærlighed drømte Ewald jo ikke om. Men det var det, han så bitterligt måtte savne.

Den, som ønsker at kende mig og nogle av det menneskelige hjertes skjulteste kroge, skrev Ewald, beder jeg lægge mærke til to grundtræk i min karakter, den lyst nemlig at bemærkes og den lyst at være fri, som siden har bildet min tænkemåde og min skæbne. Han erkender sin svaghed: snart at kunne blive træt og ked av ethvert ordentlig bestemt, ensformigt og vedvarende arbejde. Når han indlod sig på sådant, siger han, at han måtte bruge to forsigtigheder: med en blind, halstarrig og uavladelig iver at haste dermed, indtil jeg var kommet over halvvejen, den anden at prale derav til alle dem, jeg kunne få fat på . . . uden disse precautioner kunne jeg være nogenledes vis på, at det blev liggende. Vi finder her det holdningsløse træk i hans karakter. Men Ewald kender også en hel del til sit temperament, han omtaler sit besynderlige, romanske, altfor varme, altfor entusiastiske hjerte, som dels av naturen dels ved opdragelsen har fået en urigtig flugt. Han mener selv, at tabet av Arendse for en stor del stemte hans sjæl i den højtidelige melankolske tone. Han vedgår, at han havde svært ved at tæmme og styre sin altfor brusende ånd. Hans hæng til tungsindighed tror han skæbnen har mere del i end hans natur, men han ser, at den „måske har givet mig desto større held i visse fag av digterkunsten, da det derimod har gjort mig rent uskikket til en stor del andre“.

Ewald har selv analyseret sin alkoholisme og siger et sted, at man må mærke, at vinen vist aldrig har været nødvendig enten for at „gøre mit hjerte følsomt eller til at hjælpe min indbildningskraft i at udfinde nye billeder. Men jeg taler her alene dels om en større grad av følsomhed dels om visse uundgæelige dorske øjeblikke, hvori hjertet er koldt og forstanden slumrer“.

Og skuer vi nu tilbage over kuren og dens resultat, da slår det os, at selv om kuren øjensynlig lykkedes, så var der dog et andet

moment, som spillede avgørende ind. Det er heldigt, at vi har en udtalelse fra FR. MÜNTER fra 1782 (Dansk Museum pag. 695), han kendte Ewald, har hørt av hans egen mund, hvordan hans helbred nedbrødes. Münter siger om Ewald: „Hans sygdom bestod i den heftigste gigt, den forkortede hans hals og nakke scener, så at han siden altid måtte holde hovedet og ryggen bøjet. Smerterne anfaldt ham i begyndelsen rasende, toge så immer vexelvis av og til, uden dog nogensinde ganske at lægge sig. Dog kunne han i de første 7 år endnu temmelig godt gå, og var sjældent så syg, at han måtte holde sengen.“

Når vi nemlig ved, at gigten udbrød i vinteren 1769/70 og Ewald har fortalt, at det varede 7 år, inden han virkelig blev alvorligt invalideret av den, så at han mest måtte holde sengen, kommer vi netop frem til 1777, det år da Ewald endelig blev knækket. Han har da følt sig så miserabel, at han ventede og forberedte sig til døden.

Hvis ikke denne somatiske lidelse var stødt til, er det vel et åbent spørgsmål om Schönheyders kur trods alt – og hvis den skulle have virket alene – kunne have rettet Ewald op. Selv i sin skribentvirksomhed blev han lammet, thi Münter har også fortalt, at gigten rasede i hans højre side „så at hans højre hånd ofte ikke var i stand til at holde pennen“.

Vi kan næppe udrede trådene og med sikkerhed fastslå, om det psykopatiske blev hævet ved den sjælesørgeriske kur eller ved det lammende tryk, som den dødelige sygdom lagde på Ewald. Hånd i hånd har begge dele tvunget den på sin vis livsglade og oplevelsesivrige digter i knæ. Således bliver da denne portrættering av Ewald i hans sidste, dybt tragiske leveår blot et fragment, men det bringer os unægtelig et levende indtryk av, at hans fortrædeligheder og kummer kunne have været avhjulpet på bedre vis, uden at der hermed dømmes. Schönheyder havde den bedste vilje til at hjælpe, han fejlede vel menneskelig og mentalhygiejnisk, men han har næppe kunnet se det.

Man kan anstille det tankeexperiment, hvad en moders omhu og varme kærlighed kunne have udrettet i modsætning til nogle krofolk og en ridefogedfamilie, men jeg må slutte mig til Hans Brix, Ewalds moder „var moder efter evne“.

Det forekommer mig, at den primitive Birthe i Rungsted på ganske anden vis end både Schönheyder og Ewalds moder kom til at bringe den ulykkelige digter lise og fred i sindet. Altså var hun værdig. Og Ewald var trofast mod hende, sendte hende, hvad han

udgav, udødeliggjorde hende i „Fiskerne“ og inviterede hende med til premieren av dette syngespil. Andre har aldeles med urette kastet smuds på hende, skønt kilderne tier. Vi véd intet om hende – andet end at hun var kærlig, god og omsorgsfuld mod digteren. At hun tilhørte almuen er ingen skam. Måske netop hendes sundhed og primitivitet var kræfter, som styrkede Ewald. Når Ewald opgav sine giftemålsplaner i 1777 var det vel ganske simpelt fordi han forstod, at hun ikke kunne ægte et vrag. Det blev madam Schou i København, som puslede om ham i hans sidste leveår, og det blev også hende, som Ewald betænkte i sit testamente. Hos hende døde det psykopatiske geni.